

Odjek zagrebačkih događaja iz listopada 1895. u dubrovačkim listovima *Crvena Hrvatska* i *Dubrovnik*

Na temelju analize dubrovačkih tjednika „Crvena Hrvatska“ i „Dubrovnik“ rad proučava odjek zagrebačkih demonstracija 1895. godine, čiji je povod bilo suzbijanje hrvatskih nacionalnih simbola ali i nezadovoljstvo politikom bana Khuena. Svi događaji odvijali su se tijekom posjeta cara i kralja Franje Josipa Zagrebu. Obradeni su novinski brojevi spomenutih tjednika koji analiziraju pripremu za svečani dolazak vladara povodom otvaranja nove zgrade narodnog kazališta. Isto tako, analiziraju se različita tumačenja političkih novina demonstracija i sudskih procesa koji su uslijedili zbog navodne mađarske supremacije i navodnog srpskog nacionalnog ekskluzivizma.

Ključne riječi: *Crvena Hrvatska; Dubrovnik; zagrebačke demonstracije; novinstvo; car i kralj Franjo Josip*

Uvod

Kraj 19. stoljeća u hrvatskoj je povijesti obilježen značajnim političkim, gospodarskim, kulturnim i nacionalnim previranjima. Pritom se misli na ozbiljnost krize dualizma u Austro-Ugarskoj, koja je 1890-ih prijetila opstanku tadašnjeg poretka dualističke Monarhije. U ovome bi se trenutku teško bilo uopće usredotočiti isključivo na jedan od više spomenutih procesa koji su za hrvatsku povijest u „dugom“ 19. stoljeću bili od iznimnoga značaja. Politička, nacionalna i administrativna rascjepkanost hrvatskih zemalja negativno se odrazila i na odnos političkih tijela vlasti *odozgo*, u kontekstu sustavnog prodora germanizacije i mađarizacije. Namjere mađarske vlade u vezi kršenja nagodbe iz 1868. godine¹ odrazile su se i na gospodarski razvoj Hrvatske i Slavonije,

* Doktorand na poslijediplomskom doktorskom studiju Povijesti.

1 Hrvatsko-ugarskom nagodbom nastojalo se potvrditi načelo autonomije hrvatskoga naroda koji je pripadao Translajtani (ugarskom dijelu Monarhije). Hrvatska je dobila autonomiju u području

percipirajući dualistički sustav² kao nedostatan politički poredak koji ne može pozitivno utjecati na urbani razvoj spomenutoga područja.³ Navedenomu je negativno doprinosila i spomenuta mađarizacija, kao i izbor Károlyja Khuena-Héderváryja⁴ za hrvatskog bana.⁵ Svoju je političku retoriku ban Khuen usmjeravao na ostvarenje saborske većine s Unionistima i predstavnicima Srpskoga kluba.⁶ Drugim riječima, interesi novog bana bili su usmjereni prema osnaživanju dualističkog poretka, uspostavi apsolutne kontrole političkoga života u Banskoj Hrvatskoj i sprječavanju gospodarske samostalnosti hrvatskoga građanstva.⁷ Povezujući navedene tvrdnje s tadašnjim okolnostima razjedinjenosti hrvatskih zemalja, Khuenovo banovanje dodatno je otežavalo, ili bolje rečeno onemogućavalo provedbu ideje ujedinjenja hrvatskih zemalja. Kako bi ostvario svoje interese, ban Khuen nastojao se okoristiti okolnostima hrvatsko-srpskog sukoba⁸ u Trojednoj kraljevini i privući što veći krug intelektualaca srpske nacionalnosti kao glavnog političkog imperativa koji će onemogućiti bilo kakva raspravljanja o ujedinjenju hrvatskih zemalja, ali i sebi omogućiti snažnu političku i društvenu profilaciju. Riječ je o inicijativama za suradnjom između Srpskoga kluba i Unionista u uspostavi saborske većine⁹, kao i nizu gospodarskih povlastica za srpsku

školstva, zakonodavstva, lokalne uprave i pravosuđa. Problemi, poput neriješenog pitanja državnopravnog položaja grada Rijeke i njegova kotara, kao i financijske neovisnosti Hrvatske, rezultirat će otvaranjem novih pregovora i sporova u vezi revizije nagodbenih načela iz 1868. godine. O nagodbi više u: Ratner, *Postanak hrvatsko-ugarske nagodbe od godine 1868*; Gross, „Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe“, 1-29; Heka, „Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska“, 931-971; Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba u svjetlu povijesnih osoba*; Holjevac, *Nejednaki partneri*; Krestić, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868.*; Šarinić, *Nagodbena Hrvatska*.

- 2 O dualizmu i osobito njegovoj krizi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće vidi u: Kardum, Korea Gajski, „Križa dualizma u Austro-Ugarskoj 1903. godine“, 97-123.
- 3 Prvotni obrisi sustavne mađarizacije u Hrvatskoj naziru se još početkom 1880-ih, točnije od 1882. godine kad je započela organizacija financijske uprave na području Hrvatske, odnosno kad su na svim zgradama financijskih organa umjesto hrvatskih postavljeni dvojezični hrvatsko-mađarski natpisi i dvojezični grbovi. Takvi istupi rezultirali su snažnim protumađarskim demonstracijama u kojima je pravaška politička misao imala gotovo prevladavajuću ulogu. Više u: Šidak, et. al., *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914.*, 119.
- 4 O politici Károlyja Khuena-Héderváryja, osobito u razdoblju kulminacije nezadovoljstva nakon 1900. godine više u: Heka, „Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i nacionalno pitanje“, 199-226; Heka, „Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“, 1065-1096.
- 5 Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 14.
- 6 Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća*, 38-43.
- 7 Artuković, *Srbi u Hrvatskoj*, 21-23.
- 8 Hrvatsko-srpski sukob u hrvatskim zemljama obilježen je žustrim političko-nacionalnim konfrontacijama između hrvatskih i srpskih članova Narodne stranke nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. i trajao je sve do sklapanja Riječke i Zadarske rezolucije 1905. godine, stvaranjem Hrvatsko-srpske koalicije. O hrvatsko-srpskim odnosima u 19. stoljeću i razvoju srpskog nacionalnog pokreta vidi: Tolja, *Dubrovački Srbi katolici*, 79-121; Bacalja, Ivon, „Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama Crvene Hrvatske“, 385-406. O položaju Srba u Banskoj Hrvatskoj više u: Artuković, *Srbi u Hrvatskoj*; Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća*, 337-475.
- 9 Artuković, *Srbi u Hrvatskoj*, 22-23.

elitu.¹⁰ Jedini način na koji je srpska grupacija mogla imati povoljan utjecaj na cjelokupni politički život Banske Hrvatske bio je ostvariv jedino u uskoj suradnji s banskom vladom.¹¹ Spomenuta politika zbližavanja primjetna je još od banovanja Ladislava Pejačevića i početaka ujedinjenja civilne i vojne Hrvatske i Slavonije, odnosno demilitarizacije Vojne krajine.¹² Naravno da je takva politika etabliranja srpskog građanstva nastavljena i tijekom Khuenova banovanja. Apsolutna podređenost i ovisnost hrvatskih institucija o jednoj osobi, u ovome slučaju podložne autoritativnoj politici bana Khuena, imali su za cilj u potpunosti neutralizirati sva načela hrvatske autonomije, ali i izazvati kontra efekt. Khuenovo banovanje ojačalo je hrvatski nacionalni pokret, dovodeći do kulminacije međunacionalnih odnosa i u onim hrvatskim zemljama koje su bile izvan njegova političkog utjecaja.¹³

Politička te, osobito gospodarska situacija u izdvojenoj pokrajini Dalmaciji, u usporedbi s Hrvatskom i Slavonijom, bila je još složenija. Iako je Khuenov režim, uz sustavnu potporu stranoga kapitala utjecao na pojačanje modernizacijskih impulsa u Hrvatskoj, Dalmacija će se još izvjestan period suočavati s ograničenom modernizacijom, odnosno do ozbiljnije tranzicije iz predindustrijske faze u ograničen kapitalistički mehanizam doći će tek početkom 20. stoljeća.¹⁴ S obzirom na to okolnosti gospodarskoga razvoja Dalmacije bile su vrlo otežane, njezino povijesno nasljeđe, nacionalna istovjetnost i težnje za sjedinjenjem s Hrvatskom, unatoč snažnim pritiscima germanizacije i talijanizacije ostali su prevladavajući faktori koji su cijelu pokrajinu „držali na životu“.¹⁵ Svakako je izuzetno važan zajednički nazivnik za Trojednu kraljevinu bila osoba vladara. Car Franjo Josip s jednakom je nelagodom gledao na razvoj nacionalnog pokreta u Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj. Zbog toga se osnova njegove političke demagogije usmjerila na pružanje podrške dijelu političke elite s kojima je dijelio iste poglede na razvoj hrvatskog nacionalnog pokreta. Tijekom banovanja Khuena-Héderváryja hrvatska je nacionalna misao prolazila kroz najkompleksnije razdoblje svoga postojanja. Slična situacija prevladavala je i u Dalmaciji. Hrvatsko-srpski sukob, nastao

10 Svoje su političke slobode Srbi u Hrvatskoj postupno počeli stjecati nakon donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine. Njihov položaj, kao i početci društvene profilacije, počeli su se isticati najprije u okvirima djelatnosti crkveno-školskih institucija na prostoru Hrvatske. Do kraja 19. stoljeća u okviru djelatnosti Srpskoga kluba njihov politički i društveni legitimitet bit će dijelom učestalih političkih prijemora i rasprava. Srbi su dobili autonomiju nad školskim sustavom i pravo na ravnopravnost ćirilice s latinicom. Isto tako, njihova politička brojnost postaje ozbiljnija nakon demilitarizacije Vojne krajine. Također, njihova se društvena i privredna emancipacija najviše očitovala u sudjelovanju u nizu novčarskih zavoda, u sklopu kojih se omogućuju sustavne analize njihove političke, pokrajinske i socijalne pripadnosti. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća*, 11-13, 38-43, 172-176, 336-351, 360-423.

11 *Isto*, 28.

12 *Isto*, 30-31.

13 Više u: Pavličević, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*.

14 Trogrić, Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 79.

15 O razvoju nacionalnog pokreta u Dalmaciji vidi u: Ravlić, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*; Zelić-Bučan, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mihovil Pavlinović*.

kao rezultat raskola tamošnje Narodne stranke, rezultirao je zamašnim razvojem srpske nacionalne ideje.¹⁶ Njezini su pristaše u korelaciji s autonomašima¹⁷ imali namjeru zauzeti svaku dalmatinsku općinu i preuzeti zastupničku većinu u Dalmatinskome saboru. Slične namjere ostvarili su u Dubrovniku, gdje je srpsko-autonomaška koalicija na čelu s barunom Franom Gondolom, zahvaljujući apstinenciji tamošnje Narodne hrvatske stranke, predvođene Perom Čingrijom, preuzela dubrovačku općinu kojom će upravljati do 1899. godine.¹⁸ Srpsko-autonomaška uprava nad dubrovačkom općinom iz perspektive bečkih vladajućih krugova doživljavana je kao relativno pozitivan politički ishod, jer je tadašnja uprava nastojala delegitimirati prevlast većinskog hrvatskog stanovništva. Njihovu nacionalnu misao smatrali su irelevantnom, potencirajući srpsko-talijansku nacionalnu prevlast (s posebnim naglaskom na srpsku) u svim dalmatinskim općinama.¹⁹ Hrvatska politička elita u Dalmaciji, od 1889. do 1890. potisnuta na političke margine, nastojala je obraniti „hrvatski karakter“ Dubrovnika, izloženog učestalim svojatanjima rastućeg srbokatoličkog pokreta. Radi ostvarenja vlastitih interesa, dubrovački pravaši, na čelu s Franom Supilom pokrenuli su 1891. godine tjednik *Crvena Hrvatska*.²⁰ Kako bi „spasili“ hrvatstvo Dubrovnika i očuvali ideju ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, dalmatinski politički listovi tijekom 1890-ih snažno su podupirali aktivizam hrvatske političke grupacije i podržavali sve izvjesniju krizu dualističkog sustava u Monarhiji. Vrhunac iste očitovao se u Zagrebu, koji će od 1895. godine postati ishodišnom točkom u razvoju novih političko-nacionalnih tenzija u Trojednoj kraljevini.²¹ Zagrebački događaji 1895. godine, dakle posjet cara i kralja Franje Josipa Zagrebu povodom otvaranja narodnog kazališta i paljenje mađarske trobojnice na Trgu bana Jelačića 16. listopada spomenute godine, diljem hrvatskih zemalja izazvali su pravi političko-nacionalni potres, sustavno doprinoseći kulminaciji dualističke krize i zaoštavanju hrvatsko-srpskih odnosa u Hrvatskoj i Dalmaciji.²²

Istaknuti događaji podrobno su analizirani u dalmatinskim političkim tjednicima. Odjeci spomenutih demonstracija povodom posjeta cara i kralja Franje Josipa i paljenja mađarske trobojnice na Trgu bana Jelačića različito su tumačeni u dalmatinskim novinama. Dok je jedna strana potonji proces shvaćala kao izraženu protumađarsku

16 Rajčić, „Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću“, 341-361.

17 O političkoj djelatnosti autonomaša na razini Dalmacije više u: Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX stoljeću*.

18 Perić, „Među stranačke političke borbe u Dubrovniku za prevlast u Općinskom vijeću (1890-1899)“, 213-216; *Crvena Hrvatska*, br. 28., 29. 7. 1899.

19 Osnovna značajka srpskog nacionalnog pokreta u Dubrovniku i Dalmaciji bilo je pozivanje na tumačenje Vuka Karadžića o štokavcima na hrvatskom području kao Srbima. Više u: Čosić, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848)*, 325-336. Još informacija o dubrovačkom srbokatoličkom pokretu u: Banac, „Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka“, 179-210; Benković, „Dubrovački Srbi-katolici i ‘novi kurs’ u hrvatskoj politici 1903.-1905.“, 211-232.

20 Diklić, „Supilova ‘Crvena Hrvatska’ (1891-1899)“, 211; Perić, „Sto godina od početka izlaženja *Crvene Hrvatske* u Dubrovniku“, 176-181; *Crvena Hrvatska*, br. 1., 7. 2. 1891.

21 Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 26.

22 Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 233-246.

demonstraciju koja je iz perspektive razvoja hrvatskog nacionalnog pokreta snosila dalekosežne posljedice, druga je skupina na zagrebačke događaje gledala kao na demonstracije s izraženim protusrpskim nacionalističkim pristupom. Intenzitet zagrebačkih demonstracija i odjeci nakon njihova završetka detaljno su analizirani u dubrovačkim tjednicima *Crvena Hrvatska* i *Dubrovnik*. Stoga će se u nastavku rada pokušati, na temelju komparativnog pristupa, analizirati stajališta dubrovačkih listova o zagrebačkim događajima ujesen 1895. godine.

Opće stanje pred zagrebačke događaje 1895. – simbioza Dubrovnika i Zagreba u dubrovačkim novinama

Proučavanjem periodičkih publikacija spoznaje se šira slika političkih, društvenih i kulturnih odnosa u odabranim sredinama.²³ Za istraživanja moderne i suvremene povijesti (19. i 20. stoljeće) riječ je o nezaobilaznom povijesnom vrelu koje može imati primarnu, ali i sekundarnu ulogu.²⁴ Prve novine na hrvatskom jeziku počinju izlaziti u Zadru 1809. godine – *Kraglski Dalmatin*, dok se prve dubrovačke novine tiskaju od 1848. godine – *Rimembranze della settimana*.²⁵ Međutim, pravih političkih novina koje su imale karakteristiku političkoga medija za elitu privrženu jednoj ideologiji ne nalazimo sve do 1891. godine. Spomenute okolnosti zauzeća dubrovačke općine od srpsko-autonomaške koalicije negativno su se odrazile na razvoj hrvatske nacionalne ideje u Dubrovniku. Kako bi se ista i očuvala, u veljači 1891. pokrenut je tjednik *Crvena Hrvatska*, čiji je glavni urednik bio Frano Supilo. List je izlazio svake subote, a tiskao se u tiskari Dragutina Pretnera. Posrijedi je trostupčani list formata 28,5 x 42 cm.²⁶ Riječ je o listu prohrvatske političko-nacionalne orijentacije koji je zagovarao povratak hrvatske političke elite u Općinu. Također, list se s povećom negativnošću odnosio i prema politici bana Khuena u Banskoj Hrvatskoj. Interese srpsko-autonomaške koalicije 1890-ih zastupao je list *Dubrovnik*. Prvi broj publiciran je u srpnju 1892. godine, a tiskao se u Srpskoj dubrovačkoj štampariji Antuna Pasarića. Vlasnik i odgovorni urednik bio je Stevo Vrčević. List je tiskan u formatu 31,5 x 47 cm, da bi se njegova veličina promijenila već 1893. godine povećanjem na dimenzije 39 x 53 cm.²⁷ Riječ je o jednim političkim tjednicima koji su izlazili u Dubrovniku do 1895. godine, ujedno i novinama čije se izdavaštvo usmjeravalo na međusobne konfrontacije, preispitivanje nacionalne pripadnosti Dubrovnika i Dalmacije i objavama tjednih aktualnosti u Trojnoj kraljevini, Austro-Ugarskoj Monarhiji, Europi i svijetu.

23 O povijesti hrvatskoga novinstva više u: Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, 28-124.

24 Đurasović, *Prava Crvena Hrvatska i pravaši*, 15.

25 *Isto*, 18-19.

26 Perić, „Dubrovačka periodika od 1848. do 1918. godine“, 361.

27 *Isto*, 362.

Oba su tjednika s posebnom pažnjom pratila događanja u Hrvatskoj za vrijeme banovanja Károlya Khuena-Héderváryja. *Crvena Hrvatska* često je pružala otvorenu podršku hrvatskoj oporbi u Bansknoj Hrvatskoj. Političke okolnosti u Monarhiji, izazvane padom vlade kneza Alfreda III. Windisch-Graetza, razvoj mladočehskog pokreta i intenziviranje politike mađarizacije pod vodstvom ugarskoga ministra predsjednika Deszöa Bannfyja znatno su destabilizirali politički sustav Dvojne Monarhije.²⁸ Stoga, na spomenute okolnosti dva dubrovačka tjednika nisu mogla gledati s istovjetnih političko-nacionalnih gledišta. Uzimajući u obzir negativne stavove bana Khuena prema hrvatskoj ideji autonomije izvan mađarskih okvira i povezujući navedeno s hrvatsko-srpskim odnosima, banova politička taktika bila je dodjela povlastica srpskome građanstvu i rast njihova gospodarskog položaja, dovodeći isti u prednost u odnosu na hrvatsko privredno građanstvo.²⁹ Prema tome, potpuno je jasno kako su takve okolnosti značajno utjecale i na opći položaj dalmatinskih i dubrovačkih Srba. Iako Khuen-Héderváry nije imao izravne poveznice s političkim odnosima u Dalmaciji i Dubrovniku, njegova politika vjernosti Beču i popuštanja vladi u Budimpešti, podupiranje politike slavonsstva kao pandana hrvatstvu nedvosmisleno su utjecali na dinamiku političkih okolnosti u Dubrovniku.³⁰

Iako se na prvi dojam moglo naslutiti kako će utjecaji mađarizacije i rasta srpskog građanstva 1890-ih u Hrvatskoj pozitivno doprinijeti razvoju srpskog građanstva u Dubrovniku, to ipak nije bio slučaj. Činjenica jest da su pristaše dubrovačke Srpske stranke i srbokatoličkog pokreta držali općinsku većinu do 1899. godine. Međutim, 1894., dakle godinu dana prije zagrebačkih događaja, Dubrovnik je počeo vraćati svoje izvorno hrvatsko obilježje. Spomenute godine održani su općinski izbori na kojima je apsolutnu pobjedu u trećem izbornom tijelu odnijela hrvatska koalicija predvođena Perom Čingrijom i Franom Supilom.³¹ Godinu dana ranije provedena je trodnevna

28 Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 27.

29 Šidak, et. al., *Povijest hrvatskog naroda*, 121-122; Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 27.

30 Svojom politikom mađarske supremacije ban Khuen je podržavao ideju slavonsstva. Naime, riječ je o težnji da se hrvatska nacionalna ideja predstavi isključivo po svojoj geografskoj osnovi, pružajući prednost slavonskom regionalnom imenu, što bi prema mađarskim nacionalnim postulatima omogućilo stvaranje Hrvatske i Slavonije kao mađarske pokrajine podijeljene u nekoliko županija. Isticanje slavonsstva pokušavao je ostvariti uz pomoć njemačko-mađarskog građanstva u Osijeku te veleposjednika u Slavoniji, koji su inače bili stranog, najčešće mađarskog, podrijetla. Tendencija razvoja slavonsstva pod okriljem mađarizacije snažno se odrazila na regionalnoj izlozbi u Osijeku 1889. godine, koja je poprimila izrazito obilježje slavonsštine. Šidak, et. al., *Povijest hrvatskog naroda*, 122. Nešto recentniji prikaz politike slavonsstva pružio je i Branko Ostajmer, konstatirajući kako nije poznato koliko je ban Khuen uistinu doprinio etničkoj slavonskoj pripadnosti. Istu je svakako podržavao ali zbog nedostatka historiografskih radova o navedenoj temi Khuenovu politiku sustavnog isticanja slavonsstva Ostajmer uzima s povećim oprezom. Nešto više detalja iznosi se o gospodarskim pitanjima, najviše u smislu težnji za gospodarskom ravnopravnošću Osijeka sa Zagrebom, dok su glavni gospodarski krugovi bili usmjereni prema Budimpešti. Više u: Ostajmer, „Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu“, 246-256.

31 Dubrovačka općina brojala je ukupno 36 vijećnika. Na provedenim općinskim izborima kandidati svake stranke birali su se kao predstavnici triju izbornih jedinica. Pobjedom u jednoj izbornoj jedinici

ceremonija otkrivanja spomenika pjesniku Ivanu Gunduliću koja je okupila plejadu istaknutih političara iz Banske Hrvatske, poput biskupa Josipa Jurja Strossmayera i Franje Račkoga,³² prominentnih političara čiji je nacionalni svjetonazor bio usko vezan uz kulturno-povijesnu i književnu baštinu Dubrovnika.³³ Iako se kolosijek političkih okolnosti u Dubrovniku kretao u suprotnosti s težnjama pripadnika srbokatoličkog pokreta, u odnosu na položaj srpske građanske elite u Hrvatskoj, spomenutim se događajima Dubrovnik uzdignuo na pijedestal hrvatskog novinskog izdavaštva. Stoga, u slučaju događaja koji će uslijediti u Zagrebu 1895. godine, osim što su pomno analizirani u svim hrvatskim novinama, nema dvojbe da su se najviše iščekivale detaljne analize dubrovačkih tjednika *Crvena Hrvatska* i *Dubrovnik*.

Krizi dualističkog sustava nije se nazirao kraj. Politička nestabilnost Monarhije 1890-ih usmjeravala se i na prostor Dalmacije. Početkom 1895. s radom je počeo saziv Dalmatinskoga sabora s novim zastupstvom.³⁴ Političke netrpeljivosti u Hrvatskoj i Slavoniji snažno su se odrazile i na djelovanje pokrajinskog sabora u Zadru, jer je glavna inicijativa hrvatskih zastupnika bila učestalo preispitivanje mogućnosti sjedinjenja pokrajine s Hrvatskom i Slavonijom.³⁵ Pojednostavljeno rečeno, hrvatski su zastupnici u Dalmatinskome saboru tijekom 1895. intenzivno raspravljali o problemu sjedinjenja, jer je takva političko-nacionalna misija ispunjavala svekoliku političku atmosferu Dalmacije.³⁶ Analizama sjedinjenja sustavno se bavila i Supilova *Crvena Hrvatska*, smatrajući spomenutu ideju velikom političko-nacionalnom ambicijom Dubrovčana koji su se od nastanka narodnog preporoda u Dalmaciji najviše „odlikovali težnjama za sjedinjenjem.“³⁷ Osim što se potonja ideja držala pravom i dužnošću koji su potvrđeni od samoga cara, svoje su nacionalne vizije dubrovačke tiskovine iskoristile kako bi potencirale simboliku Dubrovnika kao katalizatora hrvatske nacionalne integracije. Zbog toga je uredništvo *Crvene Hrvatske* bilo mišljenja da im je Zagreb možda komunikacijski i prometno udaljen, ali su na temelju osjećaja nacionalne ujedinjenosti i srdačnosti vrlo bliski.³⁸

stranka s većim brojem glasova osvojila bi 12 zastupničkih mjesta, što dovodi do zaključka da kandidati iz pobjedničke izborne jedinice postaju zastupnici dubrovačke Općine u novom sazivu Općinskog vijeća. Zubović, „Politički i urbani razvoj Dubrovnika u doba Pera Čingrije (1869.-1911.)“, 114-117.

32 Šubić, „Otkrivanje spomenika Ivanu Gunduliću 1893. godine u Dubrovniku“, 176. O otkrivanju Gundulićeva spomenika više u: Grkeš, „Spomenik kao prijeporno mjesto. Trodnevna proslava otkrivanja Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 1893. godine“, 205-241.

33 O poveznicama Franje Račkog s Dubrovnikom vidi u: Perić, „Franjo Rački i Dubrovnik“, 143-157; Perić, „O namjeri Josipa Jurja Strossmayera da kupi otok Lokrum“, 103-107; Grižak, „Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Lujo Vojnović kao povijesni izvor. II. dio (1893-1901)“, 307-359.

34 O djelatnosti Dalmatinskoga sabora vidi u: Perić, *Dalmatinski sabor*.

35 „Za sjedinjenje sa Hrvatskom“, *Crvena Hrvatska*, br. 3., 19. 1. 1895.

36 *Isto*.

37 Na otvaranju spomenute sjednice došlo je i do incidenta. Gajo Bulat, potpredsjednik Sabora otvorio je sjednicu, a prvi je govor trebao održati namjesnik David. Međutim, njegov govor izrečen je na talijanskom jeziku. Ovakav istup doveo je do demonstrativnog pravaškog napuštanja Sabora. Nakon kraće stanke sjednica je ponovno nastavljena, a pravaški demonstranti vratili su se u svoje zastupničke stolce. „Za sjedinjenje sa Hrvatskom“, *Crvena Hrvatska*, br. 3., 19. 1. 1895.

38 *Isto*.

Poveznice između Dubrovnika i Zagreba 1890-ih bile su politički i osobito kulturno vrlo sadržajne. Kazališni život Zagreba na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bio je ispunjen bogatim programom događaja s hrvatskom nacionalnom komponentom. Isto tako, brojnost predstava inspiriranih djelima dubrovačke ranonovovjekovne književnosti nije izostajala.³⁹ Iako je gradnja zagrebačkog kazališta bila u punome zamahu, kazališni život Zagreba bio je i ranije inspiriran održavanjem brojnih predstava s nacionalnom tematikom. Inspiracija dubrovačkom književnošću nastavila je pojačavati ideju integracije hrvatskih zemalja, što potvrđuje učestalost izvođenja predstava, poput Držićeve *Novele od Stanca* i Gundulićeve *Dubravke*,⁴⁰ koja je godinu ranije obogaćena impozantnim slikovnim identitetom u izvedbi afirmiranog dubrovačkog slikara Vlaha Bukovca.⁴¹ S druge strane, rubrike dubrovačkih listova sadržajno su se posvetile budućim događajima koji će na hrvatsku političku povijest na prijelazu stoljeća imati ozbiljne negativne učinke. Završetak radova na novom kazalištu dočekala je obavijest o dolasku cara i kralja Franje Josipa u posjet Zagrebu.⁴² Posrijedi je prvi posjet Zagrebu još od 1869. godine. Međutim, svečani carev dolazak 1895. popraćen je nacionalnim dimenzioniranjem i nestabilnom unutarnjom političkom situacijom, kako u hrvatskim zemljama tako i u cijeloj Austro-Ugarskoj Monarhiji.⁴³ Stoga se dubrovački tjednici nisu sadržajno posvetili analizama priprema za vladarev svečani dolazak, dok je hrvatsko-slavonski tisak bio sadržajno ispunjen lojalnošću i ushitima.⁴⁴ Primjerice, u rubrici *Domaće vijesti u Crvenoj Hrvatskoj* ne može se naići na veliku euforičnost, a ni na sveopću kritičnost prema politici bana Khuena i vladarevoj osobi, vjerojatno zbog bojazni od cenzure.⁴⁵ U povijesnom diskursu, ali i u onodobnim tiskovinama rijetko se može naići na podatke kako vladarev posjet Zagrebu nije bio namijenjen isključivo postavljanju završnog kamena na zgradi novog kazališta, već i na zgradama Glazbenog zavoda i Donjogradske gimnazije.⁴⁶ Međutim, događaji koji će uslijediti neposredno nakon vladareva dolaska u potpunosti će promijeniti okolnosti, a cjelokupan događaj

39 O kulturnome životu Zagreba vidi u: Župan, „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u ‘dugom’ 19. stoljeću“, 273-308.

40 „Pismo iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 4., 26. 1. 1895.

41 O životu i djelu Vlaha Bukovca vidi u: Kružić-Uchytel, *Vlaho Bukovac – život i djelo*.

42 O caru Franji Josipu vidi još u: Bartuš, *Naš kralj Franjo Josip I.*; Strecha, „Franjo Josip prvi (1848.-1916.)“, 353-384. O biografiji Franje Josipa u stranoj literaturi vidi u: Redlich, *Kaiser Franz Joseph I. Eine Biographie*; Tschuppik, *Franz Joseph I. Der Untergang eines Reiches*; Wandruszka, „Kaiser Franz Joseph als Herrscher und Mensch“, 17-23. Za klasični biografski pregled života i djelovanja Franje Josipa vidi: Paul-Bled, *Franz Joseph*.

43 O prvoj vladarevoj posjeti Zagrebu 1852. više u: Bučar, „O posjeti Franje Josipa I g. 1852. u Zagrebu“, 323-325. Također, o posjeti 1869. godine vidi u: Šimetin Šegvić, „Slavlje života i smrti Franje Josipa“, 51-88.

44 Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 233.

45 O cenzuri u dubrovačkim tjednicima više u: Đurasović, *Cenzura u dubrovačkim političkim novinama 1891.-1918.*, 111-181.

46 Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 233.

iz ceremonijalne perspektive preusmjeriti na političko-nacionalno propitkivanje svih procesa koji su obilježili njegov boravak u Zagrebu.⁴⁷

U dubrovačkim se listovima još u kolovozu 1895. godine nastavila sustavno promicati kulturno-intelektualna povezanost Dubrovnika i Zagreba. U 32. broju *Crvene Hrvatske* analizirani su završni radovi na zgradi budućeg zagrebačkog narodnog kazališta.⁴⁸ U kratkom opisu zgrade najveća pozornost očekivano je povećana glavnom zastoru. Za njegovu izradu bio je zadužen dubrovački slikar Vlaho Bukovac koji je u isto vrijeme aktivno surađivao i sa slikarom Celestinom Medovićem u zajedničkom atelijeru.⁴⁹ *Crvena Hrvatska* imala je namjeru prikazati Dubrovnik i Zagreb kao dva kulturna središta koja spajaju slavnu prošlost i modernu sadašnjost, odnosno „staru Hrvatsku Atenu i preporogjeni Zagreb“.⁵⁰ Pritom se misli na činjenicu kako je, unatoč Khuenovoj standardnoj politici mađarizacije, prostor Banske Hrvatske, a osobito Zagreba prerastao u važan gospodarski, prometni i trgovački centar Trojedne kraljevine, prolazeći kroz sustavan razvojni ciklus industrijalizacije, urbanizacije i kulturacije.⁵¹ Povezujući potonju analizu s političkim prilikama u Trojednoj kraljevini, ideja autora ovoga dopisa bila je prikazati Dubrovnik bastionom hrvatstva i gradom čije su povijesno nasljeđe i bogata književna baština nedvojbeno utjecali na jačanje nacionalne ideje u drugim hrvatskim gradovima. S druge strane, Zagreb je s Dubrovnikom povezan u kontekstu njegove adaptiranosti načelima modernizacije, kao i činjenicama kako je posrijedi najveći grad Trojedne kraljevine odakle su se preporodne ideje od 1860-ih počele implementirati u sve pore dalmatinskoga i dubrovačkoga društva. Također, Zagreb kao centar mnogobrojnih institucija s hrvatskim nazivljem i većim brojem fakultetskih institucija smatran je kao grad s mogućnostima razvoja i političke profilacije dubrovačkih i dalmatinskih intelektualaca. Drugim riječima, interes je svakako bio usmjeren na činjenicu da se poveznice između dubrovačke i zagrebačke inteligencije dodatno naglašavaju. Takve inicijative nedvosmisleno bi stvorile dodatni pokretački mehanizam koji bi doprinosio zamašnjem konstituiranju građanskoga društva u Dubrovniku. Analize

47 Riječ je o prvom većem posjetu nekom hrvatskom gradu, još od posjeta dalmatinskim gradovima i općinama 1875. godine. O carevu posjetu Dalmaciji vidi u: Obad, „Putovanje cara Franje Josipa I. po Dalmaciji 1875. godine“, 39-65; Trogrlić, Forker, „Posjet Franje Josipa I. Zadru i Splitu 1875. godine“, 67-90; Puljić, „Putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom i izbijanje ustanka u donjoj Hercegovini“, 91-118; Vrandečić, Sabljlo, „Velika istočna kriza 1875.-1878. godine“, 119-171.

48 „Kazalište je vrlo lijepo, dostojno Zagreba i ove nije te mu je namijenjena...“, „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

49 „Novo kazalište u Zagrebu“, *Crvena Hrvatska*, br. 32., 10. 8. 1895.

50 Unatoč činjenici da je Khuenova politika bila usmjerena na potiskivanje hrvatskog nacionalnog specifikuma, odnosno zadržavanja Hrvatske i Slavonije sastavnim dijelom teritorija pod mađarskom krunom, njegovo banovanje obilježeno je i svojevrsnim gospodarskim razvojem spomenutoga područja. Stoga je izraz „preporogjeni“ Zagreb u pravaškom listu vjerojatno imao i dvojak konotaciju. Vjerojatno je uredništvu lista bila namjera prikazati Zagreb centrom hrvatskog preporodnog pokreta, kao i gradom koji je poprimio obilježja modernosti. „Novo kazalište u Zagrebu“, *Crvena Hrvatska*, br. 32., 10. 8. 1895.

51 Ostajmer, „Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu“, 253.

Crvene Hrvatske i likovni motivi s nacionalnom tematikom u zagrebačkom narodnom kazalištu pokazuju kako je oživljena povijest prikazana kulturnom i literarnom, dok je spajanje Dubrovnika i Zagreba imalo za cilj poistovjetiti dubrovačku književnu baštinu sa suvremenim načelima ilirskoga pokreta.⁵²

Analiza vladareva dolaska u *Crvenoj Hrvatskoj*

Kralj u Zagrebu naziv je uvodnog dijela teksta na naslovnoj stranici 41. broja *Crvene Hrvatske*. Međutim, važno je istaknuti kako navedeni odlomak ne opisuje ozračje vladareva posjeta i boravka u Zagrebu, a ni događaje koji će pojačati nacionalne tenzije u hrvatskim zemljama. Isti tekst najavljuje vladarev dolazak u Zagreb, jer je novinski broj objavljen dva dana prije svečanoga dolaska.⁵³ Vladar je u Zagreb doputovao 14. listopada 1895., a *Crvena Hrvatska* ovim je tekstom imala za cilj prenositi sve pozitivne značajke razvoja grada Zagreba, od prvoga posjeta 1852., analizirajući i posjet 1869., u usporedbi s prilikama povodom novog posjeta 1895. godine. Osim što se demografska slika grada značajno poboljšala, nije nedostajala ni nacionalna glorifikacija istoga, percipirajući ga „stjecištem i ognjištem narodnoga života“.⁵⁴

Vladar je pred mnoštvom puka svečano dočekan na zagrebačkom željezničkom kolodvoru.⁵⁵ Međutim, još i prije svečanoga dolaska dalo se naslutiti kako će međunarodna trvenja, osobito između Hrvata i Srba te Hrvata i Mađara biti sveprisutna. Navedeno dokazuje činjenica kako je zagrebački tisak još i prije vladareva dolaska redovito izvještavao o problematici zastava i osvrtao se na postavljanje pijeska od željezničkog kolodvora kako bi vladar mogao „hodati po mađarskoj zemlji“.⁵⁶ Zanimljivo je istaknuti podatke koji govore o brojnosti uzvanika u središtu grada. Prema navodima *Crvene Hrvatske*, zagrebačko stanovništvo se udvostručilo, čineći brojku od 60 000 ljudi.⁵⁷ Međutim, Filip Šimetin Šegvić ukazuje na podatke kako se na samome kolodvoru okupilo oko 20 000 građana, dok je u užoj okolici konačna brojka dosegla otprilike 100 000 posjetitelja.⁵⁸ Ne može se sa sigurnošću utvrditi je li *Crvena Hrvatska* imala svoga dopisnika koji je bio izravni dionik ovoga događaja. Ako je suditi prema

52 *Isto.*

53 „Kralj u Zagrebu“, *Crvena Hrvatska*, br. 41., 12. 10. 1895.

54 Usporedbe radi, tijekom prvog vladareva posjeta 1852. Zagreb je brojao 15 000 stanovnika, da bi 1895. godine brojka porasla na 50 000 stanovnika. Također, njegov sveopći razvoj za redakciju *Crvene Hrvatske* bio je impozantan, smatrajući isti rijetkim primjerom srednjoeuropskih gradova koji se značajno urbanistički razvio. „Kralj u Zagrebu“, *Crvena Hrvatska*, br. 41., 12. 10. 1895.

55 „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

56 Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 61.

57 „No nije mrtvo ni dolje u dolnjem gradu, na Ilici i Jelačićevu trgu. One dane Zagreb bijaše udvostručio svoje stanovništvo. Posebni vlakovi sa svih strana domovine dovozili narod, a ulicama kolalo najmanje 60.000 duša.“ „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

58 Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 95-97.

iznesenim podacima o brojnosti posjetitelja, može se dati oprezno pretpostaviti kako je list ostao uskraćen za detaljnije informacije koje su se mogle preuzeti iz drugih listova. Dakle, sljedeći, 42. broj lista više se usmjerio na ceremonijalni prikaz posjeta, od otvaranja kazališta⁵⁹ i svečane gradske rasvjete, čiji su troškovi dosegali visokih 40 000 forinti.⁶⁰ U potpunome suglasju s nacionalnim emocijama većine zagrebačkih žitelja, vladar je popraćen ovacijama „Živio hrvatski kralj“. Dakle, 42. broj lista objavio je sažetak trodnevnoga posjeta Zagrebu, slabo se osvrćući na događaje koji su uslijedili prvoga dana kad je skinuta mađarska trobojnica na svečanome slavlolu. Mađarska trobojnica skinuta je i iz obližnjeg šumarskog ureda na Zrinjercu i sa svih drugih mjesta na kojima je imala prednost u odnosu na trobojnicu Trojedne kraljevine.⁶¹ Slični incidenti nastavili su se i sljedećega dana kad je zbog, osjećaja isprovociranosti, skupina mađarskih željezničara napala sinove Josipa Franka. Intervencijom žandarmerije uhićeno je troje počinitelja.⁶²

Treći je dan posjeta za hrvatsku intelektualnu i političku elitu bio je najturbulentniji. Na Trgu bana Jelačića u priepodnevnim je satima spaljena mađarska trobojnica nakon dugačke povorke zagrebačkih studenata, predvođenih Vladimirom Vidrićem.⁶³ Ovaj izgred rezultirao je masovnim uhićenjima studenata u popodnevnim satima, dovodeći i do naknadnih propitkivanja ovoga čina, osobito od mađarske političke elite u Hrvatskoj i Ugarskoj.⁶⁴ Na paljenje trobojnice hrvatska politička elite nije gledala s podjednakim emocijama. Čelnik Stranke prava, Fran Folnegović nije podržavao takav istup, ponajviše zato što je skupina pravaša okupljenih oko Josipa Franka sudjelovala u izgredima.⁶⁵ Za njega je ovakav događaj bio krajnje nepromišljen čin jer je spriječena

59 Svečanosti polaganja završnog kamena na zgradi novog narodnog kazališta nazočio je otprilike 50 000 ljudi. S posebnom se pozornošću slušao govor bana Khuena, koji je na svaki spomen hrvatskog imena popraćen ovacijama od strane prisutnoga puka. „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

60 „U večer čim se je smrklo započne rasvjeta grada. Za ovu rasvjetu općina je potrošila oko 40.000 for. jer je dobavila poduzetnika iz Venecije, koji je sobom donio sve što mu je trebalo. Rasvjeta je ispala veličanstveno“, „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

61 „Na ulazu u grad kočii se lijepi slavlolu što ga je podignuo Zagreb, a na njemu uz hrvatsku i ugarsku trobojnicu. Mnogi nalaze da to nije pravo. Puka se tu u čas skupilo. Zahtijevaju da se ukloni magjarska zastava sa gradskoga spomenika. Otvoriše vrata slavlolu i jedan mladić, sin zastupnika Franka, poleti gore, pak uz urnebesno klicanje otrgne i baci magjarsku zastavu... Magjari prijete, viču i bacaju kamenje. Policija nastoji, da rastjera mnoštvo, ali zaludu... pak na Zrinjercu demonstranti proti magjarskoj zastavi šumarskog ureda, koja je u čas skinuta.“, „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

62 „To večer ponoviše se izgredi, ali na drugi način. Magjari namješteni na željeznici ogorčeni radi skinute zastave vrebahu osobito na pravnika Franka, koji ju je faktično skinuo. Kasno u noći kad se je vraćao kući iz kavane u Starčevićevu domu dočekaše ga, napadoše bodežima, kamenjem i štapima i tako isprebijaše, da se je siromašni momak onesvijestio. Ali u to priskočiše neki prolaznici koji udariše u potjeru za Magjarima, stigoše ih na Zrinjercu i trojicu uhvatiše te predaše na policiju. Bijahu to poslužnici ugarske željeznice“, „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

63 Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 235.

64 Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 105.

65 Artuković, *Srbi u Hrvatskoj*, 29.

moгуćnost razvoja Stranke prava u kontekstu rasta njezina političkoga ugleda i potencijalnoga preuzimanja vlasti.⁶⁶

Paljenje mađarske trobojnice pretvoreno je u inicijativu za očuvanjem mađarskog dostojanstva i pokušajem očuvanja Khuenova režima.⁶⁷ Pokrenuta je inicijativa za imenovanjem bana Khuena i baruna Dezsőa Bánffyja počasn timer građanimer Zagreba, Osijeka, Varaždina i Bjelovara.⁶⁸ Ipak, inicijativa bana Khuena za smirivanjem situacije morala je biti još odlučnija.⁶⁹ Paljenje trobojnice prikazano je kao paljenje krpe koja je sašivena u tri boje koje nalikuju mađarskoj trobojnici, sve kako bi se protumađarski značaj demonstracija znatno umanjio.⁷⁰ Međutim, umirivanje intenziteta demonstracija nije trebalo biti isključivo usmjereno na paljenje trobojnice na Trgu bana Jelačića, već i na prethodne izgrede koji su, prema *Crvenoj Hrvatskoj*, bili „iskrica koja je zapalila narodno ogorčenje“.⁷¹

S druge strane, protumađarske demonstracije bacile su protusrpske demonstracije u sjenu. Pisanja *Crvene Hrvatske* znatnije su se usmjerila na protumađarske akcije, umjesto na protusrpske događaje koji su u određenim situacijama imali značajniji intenzitet. Hrvatsko-srpski sukob nije se smirivao u hrvatskim krajevima, dapače, zagrebački događaji pojačali su dugogodišnje netrpeljivosti. Drugim riječima, i najmanje isticanje srpskih nacionalnih obilježja za sobom je povlačilo dalekosežne posljedice. Dolazak vladara u Zagreb popratilo je postavljanje srpske zastave na zgradi pravoslavne crkve, srpskim dućanima i banci srpske trgovačke elite, koje je uz protumađarske izgrede postalo drugo ključno mjesto nacionalnih demonstracija.⁷²

66 *Isto*.

67 „Toga dana, oko 11 sati, obavilo se ono glasovito spaljenje mađarske zastave. Duga povorka sveučilišnih gjaka stupila je pod svojom zastavom mirno i dostojanstveno do Jelačićeva spomenika i tu pred njim, uprav ispod mjedene sablje bana godine 1848, napravila kolo. Niko nije znao šta će, i silan puk skupio se oko njih. Pošto se pokloniše Jelačiću, izvadiše jednu oveću mađarsku zastavu koju na sablje raznesoše i onda spališe. Zatim se mirno i uredno odaljiše uz klicanje: Živila Hrvatska! Pereat Mađari! itd. Okolo stojeći koji su dok je zastava gorjela neprestano klicali, nagrnuše sada tamo, pak su po tlima kupili pepeo i goreće ostatke zastave za uspomenu“, „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

68 Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 237.

69 „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

70 Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 235.

71 „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

72 Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 103. „...sakupi se narod, koji stade demonstrirati vičući dolje sa zastavom! Van za zastavom tugje države! Broj gragjanstva bijaše toliki, da je začepio prolaz. Pošto se niko nije odazvao ovim zahtjevima počеше na crkvu lupati kamenjima. Umiješala se policija i žandarmarija, koja blokira mjesta oko crkve tjerajuć masu, koja nije htjela ići nego je svakako zahtijevala, da se srpska zastava ukloni. Deset sati potrajaše iskazi i mnogo je ljudi zatvoreno. Kad je bila najviša vrev a i kad se je najžešće demonstriralo, proveze se kralj, sam samcat, megu demonstrante da vidi... Po podne i pred noć demonstracije proti pravoslavnoj crkvi radi toga što je na njoj visjela srpska zastava zauzeše velike dimenzije. Svak se bojao nemilih izgre da. Već je bilo nekoliko ozlegjenih. Odbornici za red otidoše korporativno do načelnika, da će oni položiti ončas svoju čast, ako zastava ne bude skinuta. Načelnik je odgovarao da je ono uzeto kao crkovna zastava... ali sve je to bilo uzaludno i zastava se morala skinuti. Na to se narod isti čas razišao...“, „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

Crvena Hrvatska pružala je podršku pobunjenome građanstvu. Okolnosti hrvatsko-srpskog sukoba u Dubrovniku, u kontekstu učestalog svojatanja istoga kao tobože „svetinja srpske povijesti“ samo su pojačali protusrpsko nacionalno raspoloženje u pravaškome listu. U spomenutom 42. broju iste su prikazane odgovorom hrvatskog naroda na učestalo „negiranje hrvatske nacionalne opstojnosti, hrvatskoga imena, svojatanja hrvatskih stečevina, kao i hrvatskih velikana, kohabitacije s ‘narodnim neprijateljima’ i segregacije naroda pod posredstvom vjere“. ⁷³ Uzimajući u obzir činjenicu kako je na vrhuncu hrvatsko-srpskog sukoba cjelokupan dubrovački identitet prisvajan srpskom nacionalnom korpusu, zagrebački događaji bili su izravan poticaj *Crvenoj Hrvatskoj* da protusrpske demonstracije u Zagrebu prikažu i kao obranu hrvatskog nacionalnog prava na Dubrovnik. ⁷⁴ Osim što je paljenje mađarske trobojnice predstavljeno kao čin mađarskog nacionalnog šovinizma, ⁷⁵ protusrpske demonstracije imale su drugačiju konotaciju. One su imale za cilj artikulirati hrvatsku nacionalnu ideju isključivo kao politički instrument pod okriljem hrvatskih političkih organizacija, s ciljem ukazivanja na to da srpske političke opcije zlouporabljaju pravoslavnu vjeroispovijest za političke potrebe. Pojednostavljeno rečeno, u *Crvenoj Hrvatskoj* prevladavalo je mišljenje kako se srpska zastava ne može nužno pripisivati Srbima kao ispovjednicima pravoslavne vjere, već Srbima kao političkome narodu. ⁷⁶ Sve u svemu, zagrebački događaji, osobito masovna uhićenja studenata podigla su dalmatinske političare na noge. Glavni inicijator pružanja otvorene podrške studentima bio je Juraj Biankini, koji je pitanje egzistencije studenata postavljao kao čestu temu rasprava u Carevinskom vijeću. Svojom kritičnošću prema mađarskoj supremaciji, položaj hrvatskoga naroda nakon careva odlaska iz Zagreba predstavljen je „povredom nacionalnih i državnopravnih osjećaja Hrvata“. ⁷⁷ S druge strane, dubrovačke novine podijelile su bečke listove u tri tabora, od kojih se ni jedna strana nije zauzela za problematiku optuženih studenata. Listovi koji su predstavljali političke programe ljevice oštro su osuđivali zagrebačke događaje, dok su antisemitski listovi zauzeli protumađarsko stajalište. ⁷⁸ U cjelokupnoj situaciji oko međunacionalnih netrpeljivosti, pravaški se list nigdje nije otvoreno konfrontirao svome najvećem konkurentu, listu *Dubrovnik*. Štoviše, otvorene kritike ovoga puta nisu bile upućene dubrovačkim Srbima i njihovu listu, već svim stanovnicima srpske nacionalnosti u Trojednoj kraljevini, osuđujući njihovu kohabitaciju s Mađarima kao

73 *Crvena Hrvatska* gledala je na Srbe kao na narod koji surađuje s onima koji žele suzbiti hrvatski nacionalni karakter, dakle na Mađare i vladajuće krugove iz Beča. „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

74 O baštinenju hrvatskog nacionalnog prava na Dubrovnik više u: Banac, *Dubrovački eseji*.

75 Paljenjem mađarske zastave započela je borba za identitet, a cjelokupni incidenti koji su kulminirali paljenjem zastave na Trgu bana Jelačića ocijenjeni su kao atentat na mađarsku zastavu i atentat na mađarski narod. Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 111.

76 „Prije nego je Njeg. Veličanstvo stupilo u pravoslavnu crkvu bijaše na nju opet izvješena srpska zastava. Srpska propaganda, koja se vjerom služi, od narodne zastave učinila je crkovnu pak joj pod ovom firmom treba u političko-narodne svrhe.“ „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895.

77 Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 124.

78 „O zagrebačkim događajima“, *Crvena Hrvatska*, br. 43., 2. 11. 1895.

glavnim razlogom protusrpskih demonstracija. Drugim riječima, bili su gledišta kako su spomenute demonstracije mogle biti izbjegnute da do njihove kohabitacije s Mađarima nikada nije ni došlo.⁷⁹ Kompleksnost nacionalnih demonstracija pokušavale su analizirati i druge europske novine. *Crvena Hrvatska* prenosi informacije o jednom neimenovanom talijanskom tjedniku koji je izvijestio kako su „Srbi spalili zastavu na Trgu bana Jelačića“. Osim što talijanske novine očito nisu poznavale političku situaciju i položaj susjednog naroda, spomenuti su izvještaji u pravaškom glasilu predstavljeni iz satirične perspektive.⁸⁰ Bilo kako bilo, u listu *Crvena Hrvatska* pomno je popraćen svaki proces povezan sa suđenjem uhićenih studenata, intenziviranjem dualističke krize u Monarhiji i drugim političkim posljedicama nakon demonstracija, poput intenziviranja mađarizacije.

Koliko god je suradnja narodnjaka i pravaša imala pozitivne odjeke u Dubrovniku, na razini Dalmacije po pitanju zagrebačkih događaja hrvatska politička elita nije zastupala istovjetna mišljenja. Najveće je kritike pravaški list uputio splitskome listu *Jedinstvo*, ističući kako je politička stranka čije ideje zastupa potonji obezvrijedila hrvatsku nacionalnu ideju, ukazujući na kontradiktornost zbog različitih političkih gledišta u vezi narodnjačke politike u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji.⁸¹ *Crvena Hrvatska* negativno je promatrala aktualna politička događanja u Dalmaciji. Optuživali su Narodnu hrvatsku stranku za oportunističnost, osuđujući njihova stajališta prema srpsko-autonomaškoj politici u Dalmaciji te prevlasti talijanskih i srpskih zastava na pojedinim institucijama s isključivo hrvatskim nacionalnim značajem.⁸² List *Jedinstvo*, organ Narodne hrvatske stranke, oštro je osuđivao zagrebačke događaje, *Crvena Hrvatska* na takve je osude gledala sa značajnom proturječnošću, odgovarajući *Jedinstvu* kako „ono što osuđuješ u Zagrebu ne možeš podupirati u Zadru“. ⁸³ Konstatacije u kojima narodnjačka politika ne odgovara interesima hrvatskog naroda u Dalmaciji daju zaključak kako su zagrebački događaji 1895. ukazali i na duboku političku polariziranost pokrajine. S obzirom na to da su procesi talijanizacije i razvoja srpskog ekskluzivizma poistovjećeni

79 *Isto.*

80 *Isto.*

81 „Malo razgovora“, *Crvena Hrvatska*, br. 46., 30. 11. 1895.

82 „Pa tu i leži opsjena. Mi ćemo u čas rastjerati zabunu našeg prostodušnog rodoljuba, kad ga povedemo na spljetski Gospodarski Trg, pak mu na zgradi one općine čijim se organom zove Jedinstvo pokazemo onu neku zastavu, kojoj je hrvatska trobojnica podala počasno mjesto. Ako mu i to ne bude dosta, onda ćemo sići na obalu i tu će naći, ne više zgradu kakve javne općinske oblasti, već privatno narodnjačko društvo, Čitaonicu, na kojoj opet hrvatska zastava ustupa nekoj drugoj počasno mjesto. Pa koja je to druga zastava? To je ona zastava koja u nas znači ono isto, što u Hrvatskoj magjarska...“, „Malo razgovora“, *Crvena Hrvatska*, br. 46., 30. 11. 1895.

83 „Ako sravnimo naš sa prekovalebitskim položajem, ona ovdje predstavlja mnogo više. Što će na ovo onaj dobroćudni rodoljub, koji nas je malo prije onako prekorio? On će zacijelo kazati: To je obmana, fikcija, reklama! (...) Razlika je po našem mnijenju ta, da oni narodnjaci preko Velebita nešto imaju; imaju zajamčen i očuvan jezik u zemlji, imaju neku autonomiju u upravi itd. A što imaju naši u Dalmaciji? Lege i talijanašku birokraciju, koja je još samo tu, da preda svoju misiju novim pionirima nijemstva.“, „Malo razgovora“, *Crvena Hrvatska*, br. 46., 30. 11. 1895.

s procesima mađarizacije Hrvatske i Slavonije, analize *Crvene Hrvatske* ukazuju i na političko-administrativne različitosti hrvatskih zemalja. Prevlast talijanske birokracije, očuvan narodni jezik i veća autonomija Hrvatske i Slavonije u usporedbi s Dalmacijom izdvojeni su primjeri pomoću kojih je Supilov list naglašavao prednost političke elite iz Hrvatske u realizaciji integracije hrvatskih zemalja. Dakle, svoju su kritičnost prema narodnjačkoj politici usmjerili na odgovornost političke elite u Banskoj Hrvatskoj, koja upravo zbog veće autonomije u odnosu na Dalmaciju ima prednost u poduzimanju odlučnih koraka u realizaciji hrvatskoga pitanja.⁸⁴

Navedeni podatci ukazuju na činjenicu kako su zagrebački događaji 1895. nakon kraćega zatišja ponovno otvorili pitanje ujedinjenja hrvatskih zemalja.⁸⁵ Stajališta pravaškoga lista prema takvoj ideji bila su vrlo jasna, a riječ je o ostvarenju aneksije iz dva smjera. Prvim bi se smjerom ujedinjenje ostvarilo prema načelima dualizma, odnosno nagodbenog sustava iz 1867. godine, dok je drugo načelo postulirano prema ideologiji Stranke prava – otvorenoj borbi i obranama hrvatskoga suvereniteta. U obama načelima nije uočen politički program Narodne hrvatske stranke, kritizirajući iste kako nemaju interes za rješavanjem hrvatskoga nacionalnog pitanja.⁸⁶ Otvoreno pismo *Crvene Hrvatske* splitskome *Jedinstvu* snažno je odjeknulo u onodobnom hrvatskom novinstvu. Osim očekivanog odgovora iz uredništva *Jedinstva*, kritiku *Crvenoj Hrvatskoj* uputile su i *Narodne novine*. Zbog navedenih stajališta o ujedinjenju hrvatskih zemalja, narodnjački list *Jedinstvo* optužio je Franu Supila za odanost Srbima⁸⁷ te da je njegov urednički angažman platio ban Khuen preko Frana Folnegovića.⁸⁸ U *Crvenoj Hrvatskoj* njihove opaske i napadi smatrani su ironičnima zbog poznatih stajališta pravaša prema Khuenovoj politici i okrenutosti prema Srbima. Stoga, pitanje istinitosti ovakvih navoda potrebno je uzeti s oprezom. Ironičnost ovakvih navoda potvrđuje i dio teksta objavljenog u pravaškom listu, navodeći kako su navedene optužbe donesene „da

84 *Isto.*

85 O pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom više u: Antoljak, *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove*; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji*.

86 „Za pitanje aneksije mi drugoga oportuniteta ne vidimo. Po nagodbi je Dalmacija takogjer čest Hrvatske, a nagodba je danas koli u Austriji toli u Ugarskoj priznata zakonom. Ona će na tom putu naći se zajedno sa današnjom hrvatskom vladom... Cijelo današnje nastojanje narodne stranke-kako nam ona veli-ide zatim da polako pohrvati Dalmaciju. Ona se bori za jezik u školama i u redima... Ako dakle tako stvari stoje, onda onomu koji je na svoju zastavu napisao program sjedinjenja ne ostaju nego dva puta: ili ga tražiti u dualizmu preko nadogbe... ili se boriti na temelju načela stranke prava. Drugoga izlaska nema. Dalmatinska narodna stranka neće ni jedno ni drugo. Ona nema hrabrosti da se postavi ni na pravaško ni na nagodbenjačko stanovište...“, „Malo razgovora“, *Crvena Hrvatska*, br. 46., 30. 11. 1895.

87 „...pruža ispod žita ruku Srbima!“, „Spljetskome Jedinstvu“, *Crvena Hrvatska*, br. 48., 14. 12. 1895.

88 „Organ narodne stranke u Dalmaciji iskrivio je i ispustio neke riječi Nar. Novina, veleć da citira ‘od rieči do rieči’ pak je po ovom svom bedastom majstorluku ishitrio nekakvu slogu izmed nas i Narodnih Novina, a to valjda da potvrdi vijest prošlog broja, u kojoj je izmed redaka užtrcnuo – znate šta? Da našega urednika plaća grof Khuen Hedervari preko Frana Folnegovića!“, „Spljetskome Jedinstvu“, *Crvena Hrvatska*, br. 48., 14. 12. 1895.

se naši čitatelji malo nasmiju⁸⁹. Supilov list neće se pretjerano oslanjati na opaske drugih politički suprotno orijentiranih listova, već će svoje pisanje usredotočiti na praćenje tijeka sudskog procesa protiv zagrebačkih studenata. Stoga, problematika zagrebačkih događaja u *Crvenoj Hrvatskoj* analizirala se sve do kraja 1895. godine.⁹⁰

Izvjestaji pravaškoga lista o zagrebačkim događajima 1895. vrlo su iscrpni, od završnih radova na zgradi zagrebačkog narodnog kazališta, do incidenta na Trgu bana Jelačića i procesuiranja odgovornih. Potpuno je očekivano da list s isključivo hrvatskom političkom orijentacijom opravdava sve postupke vezane uz akcije protiv srpskih i mađarskih nacionalnih elemenata. Međutim, spomenuti list dao je i velik doprinos širenju političkih nestabilnosti iz Hrvatske u Dalmaciju, dovodeći do zaoštavanja hrvatsko-srpskih odnosa, osobito na razini Dubrovnika. Pravi primjer koji potvrđuje navedeno jest zaključak da su se zagrebački izgredi negativno reflektirali na tadašnju srpsko-autonomašku upravu u dubrovačkoj Općini, čiji se politički legitimitet znatno smanjivao. Navedeno je rezultiralo njihovim izbornim porazom 1899. godine.⁹¹

Analiza zagrebačkih događaja u listu *Dubrovnik*

Za razliku od iscrpnih izvještaja *Crvene Hrvatske*, list *Dubrovnik* nije prekomjerno izvještavao o zagrebačkim incidentima, osim naravno o onim izgređima koji su osporavali legitimitet srpskog naroda i srpskih nacionalnih obilježja u Hrvatskoj i Slavoniji. Riječ je o izvještajima koji su se odnosili na osporavanje srpske nacionalne ideje i pružanje otpora prosrpskim nacionalnim pretenzijama. *Hrvacka dosljednost* naslov je za uvodni dio prvoga naslovnog članka u srbokatoličkom listu. Oštro su osuđeni zagrebački događaji, ali isključivo oni koji su se odnosili na uništavanje srpskih nacionalnih simbola, ocjenjujući iste „nečuvenim napadom na srpsku zastavu“.⁹² Iako se na prvi dojam moglo pretpostaviti kako će događaji u Zagrebu izazvati prijepore između *Crvene Hrvatske* i *Dubrovnika*, to se u konačnici nije dogodilo. Glavni poticaj za djelovanje bila je reakcija na sveopće kritike prema Srbima iznesenima u listovima *Obzor* i *Hrvatska*.⁹³ List *Obzor* u Banskoj Hrvatskoj smatran je novinskom publikacijom sa značajnim legitimitetom za ukazivanje na nužnost realizacije hrvatske nacionalne

89 *Isto*.

90 Vidi brojeve: *Crvena Hrvatska*, br. 45., 23. 11. 1895.; *Crvena Hrvatska*, br. 46., 30. 11. 1895.; *Crvena Hrvatska*, br. 48., 14. 12. 1895.; *Crvena Hrvatska*, br. 49., 21. 12. 1895.

91 Više u: Zubović, „Politički i urbani razvoj Dubrovnika u doba Pera Čingrije (1869.-1911.)“, 124-130.

92 „I danas poslije nečuvenog napadaja na srpsku zastavu u Zagrebu, koji je putem štampe odjeknuo od jednog do drugog kraja Evrope, te se sada izobraženi svijet na nj gadi, hrvacki listovi ponose se tijekom važnijem političkijem dogagjajem pa vele kako je čista hrvacka savjest demonstrirala protivu zastave tugje države.“, „Hrvacka dosljednost“, *Dubrovnik*, br. 44., 3. 11. 1895.

93 „U ovoj nedostojnoj igri išli su ruku pod ruku i starčevićanska Hrvatska i tobož umjereni Obzor, na kojemu rade i ljudi koji se ubrajaju u odlične članove Jugoslavenske akademije.“, „Hrvacka dosljednost“, *Dubrovnik*, br. 44., 3. 11. 1895.

ideje, odnosno obranu hrvatskoga identiteta.⁹⁴ Stoga, potpuno je izgledno kako su sve protusrpske demonstracije u *Obzoru* prikazane kao obrana hrvatskoga nacionalnog prava, što se u prosrpskim listovima smatralo nepoćudno iznesenim konstatacijama. *Dubrovnik* tvrdi kako je postavljanje srpskih zastava na zgradi pravoslavne crkve i općinskoj zgradi pitanje koje je realizirano još na sjednici Hrvatskoga sabora, argumentirajući pravno-političku legitimnost postavljanja zastave na svim važnim institucijama. Drugim riječima, srbokatolički list imao je namjeru prikazati javnosti kako je isključiva namjera *Obzora* bila umiriti intenzitet protumađarskih demonstracija negirajući srpstvo u svim hrvatskim krajevima.⁹⁵

S obzirom na to da su se u idućim brojevima *Dubrovnika* otvorile rasprave u kojima su uspoređivane državne i narodne zastave, list je na zagrebačke događaje gledao sa značajnih pronacionalističkih stajališta. Kritizirani su svi hrvatski listovi koji su iznosili drugačije zaključke o rezultatima zagrebačkih događaja.⁹⁶ Pojednostavljeno rečeno, *Dubrovnik* je tvrdio kako se o antisrpskim prosvjedima u odnosu na protumađarske demonstracije nedostavno izvještavalo. Zbog toga su sve novine koje su analizirale ozbiljnost protumađarskih prosvjeda bile na meti kritika. *Narodne novine* i pravaška *Hrvatska* nisu posvetili pažnju protusrpskim izgredima, međutim, optužbe o pokušajima prikrivanja potonjih treba uzeti s velikim oprezom.⁹⁷ Sve i da su listovi manje izvještavali o cjelokupnim događajima, sigurno nisu mogli ne zaobići problematiku skidanja srpske zastave, pokušaja destrukcije pravoslavne crkve i demoliranja poslovnica srpskih trgovaca. Usporedbe radi, *Crvena Hrvatska* takvim je izgredima posvetila određenu pažnju, ali zasigurno ne toliku koliko protumađarskim demonstracijama.⁹⁸

Otvoreno pismo *Dubrovnika* upućeno je *Obzoru* zbog navodnih izjava hrvatskoga lista o preusmjeravanju ozbiljnosti demonstracija na srpske nacionalističke istupe, odnosno da su „Srbi provocirali“.⁹⁹ Namjera *Obzora* bila je prikazati antisrpske prosvjede kao čin isprovociranosti hrvatskoga puka, zbog postavljanja zastave koja u Zagrebu nema nacionalno značenje i koja se navodno prikazuje legitimnom zastavom srpske države. Kako bi očuvali njezin legitimitet, srpski listovi u Trojednoj kraljevini distancirali su se od poistovjećivanja zastave srpskoga naroda u Hrvatskoj sa zastavom Kraljevine Srbije, zbog nepostojanja grba na srpskoj narodnoj zastavi koja joj ne daje državni

94 Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 58.

95 „Ove Obzorove izjave prilično utješise magjarske listove, jer se sa da ovi ovjeriše, da su zagrebački izgredi posvjedočili, da u Zagrebu Hrvati sto puta većma mrze Srbe, nego li Magjare. S druge pak strane te izjave i nas uvjeriše o ševrdanju hrvackijeh matadura i da sami sebe utjeraše u laž“, „Hrvacka dosljednost“, *Dubrovnik*, br. 44., 3. 11. 1895.

96 „Hrvacka dosljednost“, *Dubrovnik*, br. 44., 3. 11. 1895.

97 „Obzoru“, *Dubrovnik*, br. 45., 10. 11. 1895.

98 Ovim je demonstracijama *Dubrovnik* posvetio i povijesnu pažnju. Naime, zagrebački događaji bili su izravni poticaj srbokatoličkom listu da se sazivanjem prošlosti ukaže na problematiku hrvatsko-srpskih odnosa u hrvatskim zemljama, nastojeći prikazati potonje demonstracije kao i krivicu hrvatskih demonstiranata. „Obzoru“, *Dubrovnik*, br. 45., 10. 11. 1895.

99 „Obzoru“, *Dubrovnik*, br. 46., 17. 11. 1895.

legitimitet.¹⁰⁰ Prema izvještaju *Obzora*, može se zaključiti kako su svi hrvatski listovi kritizirali istovjetnost srpske politike s pravoslavnom vjerom. Navedeno je ponukalo iste da simboliku političkoga naroda prikažu i simbolom Pravoslavne crkve u Hrvatskoj, odnosno nedvosmislenim pokazateljem uporabe religije za političke potrebe.¹⁰¹

Gotovo cijeli 46. broj *Dubrovnika* posvećen je kritici *Obzora* i svih hrvatskih listova koji su nastojali smanjiti značaj srpske zastave kao simbola njihove nacionalne zajednice i pravoslavne crkve.¹⁰² Zagrebačke demonstracije bile su samo poticaj srpskim listovima kako bi se „očistili“ od odgovornosti za prethodno nepovoljne odnose s Hrvatima. U takvim obranama najviše je rječit bio list *Dubrovnik* koji je srpski narod prikazao kao najveće žrtve zagrebačkih demonstracija. Uz navedeno, ozbiljnost antisrpskih provjeda potaknula je pojedine srpske listove, osobito srbokatolički list *Dubrovnik* na prikaze njihove navodne pomirljivosti i susretljivosti u trenutcima tobože sveopće marginaliziranosti potaknute od Hrvata. U jeku hrvatsko-srpskog sukoba, protusrpski izgredi prikazani su kao težnja Srba u Hrvatskoj za navodnim očuvanjem hrvatskoga identiteta. Željeli su se prikazati kao narod koji hrvatski identitet i nacionalno pravo nisu dovodili u pitanje.¹⁰³ Prema listu *Dubrovnik*, tvrdilo se kako Srbi u Hrvatskoj tobože nikada nisu osporavali postojanje i povijesni kontinuitet Hrvata na prostoru od rijeke Drave do Jadrana. Kako bi pružio podršku napadnutim Srbima u Zagrebu, list *Dubrovnik* periodizirao je tijek hrvatsko-srpskih odnosa, nastojeći dokazati kako, za razliku od Hrvata, Srbi navodno nikada nisu hrvatsku baštinu prisvajali kao vlastitu.¹⁰⁴ Ako navedene konstatacije usporedimo s političkim prilikama u Dubrovniku 1890-ih, teško da se ovakvi navodi mogu smatrati opravdanim. Pregršt dokaza u kojima se u *Dubrovniku* nastojalo prisvojiti plejadu dubrovačkih književnika i svojatanje grada u kojemu tobože egzistira isključivo stanovništvo srpske nacionalnosti ukazuju na nacionalističke inicijative koje su imale za cilj umanjiti hrvatsko nacionalno pravo na Dubrovnik.¹⁰⁵ Slični primjeri postoje i za Dalmaciju, čije je svojatanje bilo čest predmet

100 Drugim riječima, namjera *Dubrovnika* bila je prikazati kako zastava Kraljevine Srbije nema nikakve poveznice sa srpskom narodnom zastavom u Hrvatskoj. Zastava Kraljevine Srbije imala je obilježen grb koji joj je davao državni karakter, dok je srpska zastava u Hrvatskoj obilježena isključivo plavo-crveno-bijelom trobojnicom, bez grba. „Obzoru“, *Dubrovnik*, br. 46., 17. 11. 1895.

101 *Isto*.

102 „Srba ima državljana različitijih država, ali oni imaju jednu zastavu... Srpska narodna zastava simbol je srpske narodne zajednice. Ona je i zastava srpske pravoslavne crkve. Zastava kraljevine Srbije nije ono, što je i narodna zastava, jer ona ima na trobojnici grb kraljevine, koji joj daje državno obilježje“, „Obzoru“, *Dubrovnik*, br. 46., 17. 11. 1895.

103 „Jesmo li mi izvrtali istoriju ili su Hrvati? (...) Jesu li Srbi ikad napadali na latinicu? Ili su hrvati napadali na ćirilicu, na čisto slovensko pismo? Neka nam dokažu, a mi ćemo njima. Uspomene na dogagaj-e u Mitrovici i Zagrebu i suviše su sveže“, „Obzoru“, *Dubrovnik*, br. 46., 17. 11. 1895.

104 „Jesmo li mi tvrdili za hrvacke narodne umotvorine, da su srpske ili su Hrvati sebi prisvajali naše? Jesmo li mi za njihove vladoc-e i junake govorili da su Srbi ili su oni za naše, srpske govorili da u Hrvati?“, „Obzoru“, *Dubrovnik*, br. 46., 17. 11. 1895-

105 Svojatala se većina intelektualaca, osobito Ruđer Bošković i Ivan Gundulić kao tobože srpski intelektualci. O razmjerima svojatanja, primjerice Ivana Gundulića povodom otkrivanja njegova spomenika u lipnju 1893. vidi: *Dubrovnik*, br. 49., 7.6.1893.; *Dubrovnik*, br. 51., 25.6.1893. Isto tako,

debata u Dalmatinskome saboru.¹⁰⁶ Ovim je otvorenim pismom *Obzoru* uredništvo *Dubrovnika* odgovaralo i na prozivke objavljene u *Crvenoj Hrvatskoj*. Prateći redoslijed teksta u 46. broju *Dubrovnika* može se zaključiti kako je tekst istovremeno bio i indirektan odgovor na sve prozivke i analize objavljene u *Crvenoj Hrvatskoj*.¹⁰⁷

Iz iznesenih podataka može se zaključiti kako su odjeci protusrpskih demonstracija kompleksniji u odnosu na intenzitet protumađarskih izgređa. Jedine reakcije *Dubrovnika* na spomenute demonstracije prikazane su isključivo kao pokušaj medijskoga zaklanjanja stvarnih motiva demonstracija. Odjeci protumađarskih prosvjeda prikazani su kao pokušaj smanjenja intenziteta protusrpskih akcija i obrnuto. U cjelokupnu je analizu uključeno pitanje mađarske trobojnice, tvrdeći kako nije spaljena trobojnica s grbom i krunom sv. Stjepana, već isključivo trobojnica koja odgovara mađarskim bojama, ali bez grba.¹⁰⁸ Zagrebački događaji 1895. dodatno su zaoštrili hrvatsko-srpske odnose u svim hrvatskim zemljama, osobito u onim područjima u kojima je takav sukob imao i najveće odjeke – u Dalmaciji, osobito u Dubrovniku. Prema tvrdnjama *Dubrovnika*, istaknuti su događaji tobože neutralizirali volju srpske nacionalne zajednice i njezinih političkih grupacija za uzajamnošću i navodnim kompromisom koji bi okončao dugogodišnji politički sukob.¹⁰⁹

Izneseni podatci ukazuju na činjenicu kako se *Dubrovnik* nije sadržajno posvetio analizama zagrebačkih demonstracija iz više razloga. U tri novinska broja Srbi su u

krivotvorina Srpske dubrovačke štamparije, kalendar Dubrovnik za 1898. pokušaj je inicijative da se u popisu stanovništva 1890. Dubrovnik prikaže gradom u kojemu nitko od žitelja ne govori hrvatskim jezikom. Preciznije rečeno, prikazani su brojčani podatci u kojima ukupno 9713 stanovnika govori srpskim jezikom, 716 talijanskim, 19 slovenskim, dvoje ruskim, 52 češkim, šestoro poljskim, 285 njemačkim i 384 mađarskim. Nigdje se u tekstu ne spominje koliko stanovnika govori hrvatskim jezikom. Kompleksnost ovoga izvora svakako zaslužuje izdvojenu i podrobniju historiografsku analizu. Više u: *Dubrovnik kalendar za prostu godinu 1898.*, 67.

106 Srpski listovi i politička elita uporno su svojatali dalmatinsku kulturno-povijesnu baštinu, uz nekontrolirano iznošenje sumnjivih i nerelevantnih teza kako u Dalmaciji živi isključivo srpsko stanovništvo. Takve teme bile su čest predmet rasprava u Dalmatinskome saboru. Sava Bjelanović, zastupnik Srpske narodne stranke u Dalmaciji isticao je da u Dubrovniku „nema Hrvata niti ih je ikada bilo“. Riječ je svakako o političko-nacionalnim tezama uz koje nisu priloženi nikakvi dodatni argumenti kojima bi se navedene teze i potkrijepile. Stoga, ovakve teze potrebno je odbaciti. Perić, „Međustranačke političke borbe u Dubrovniku za prevlast u Općinskom vijeću (1890-1899)“, 210.

107 Usporedi: „Iz Zagreba“, *Crvena Hrvatska*, br. 42., 26. 10. 1895. i „Obzoru“, *Dubrovnik*, br. 46., 17. 11. 1895.

108 „U Obzoru dokazuje jedan pravnik, da je magjarska državna zastava: magjarski grb i kruna Sv. Stefana na crveno-bijelo-zelenom polju. Bez toga ona je samo obična trobojka, a takvu su jedino spalili sveučilišni gragjani pred Jelačićevim spomenikom, te došljedno nijesu spalili magjarsku zastavu. A da i ovo u nekoliko opravda isti Obzor kaže: kako do izgređa protiv magjarske trobojnice ne bi bilo ni došlo, da srpske zastave ne završnuše pameću hrvacke mladence.“, „Hrvacka dosljednost“, *Dubrovnik*, br. 44., 3. 11. 1895.

109 „Do sad smo vojevali na slogu, od danas ćemo vojevati za obranu napadnutijeh svetinja naših. Prinugjeni smo na borbu. Napadaju nas. Mi se branimo. Savjest nam je mirna. Slovenstvo i istorija će nam suditi. Sadašnjost nam ne pruža sramotu. Neće ni budućnost štetu. To treba svi da znaju. S tim treba svi da smo na čisto. To je naša ispovijest, naš program.“, „Obzoru“, *Dubrovnik*, br. 46., 17. 11. 1895.

Hrvatskoj prikazani kao kolateralne žrtve zagrebačkih demonstracija, koji su baš u trenutku izbijanja najvećih demonstracija navodno ponovno željeli uspostaviti slogu s Hrvatima. Usporedbe radi, u *Crvenoj Hrvatskoj* pomno je analiziran cjelokupan tijek demonstracija – od dolaska vladara, njegova boravka u Zagrebu, paljenja mađarske trobojnice i procesuiranja odgovornih. S druge strane, tijekom sudskog procesa i pitanje odgovornosti izostali su u člancima *Dubrovnika*. Isti bi se mogao protumačiti i nacionalnom demonstracijom zbog svih događaja koji su navodno „obeščastili nacionalnu posebnost srpskih obilježja”.¹¹⁰ Jedini tekstovi koji ukazuju na sličnost spomenutih događaja bila je knjižica, naslova *Srbi i Hrvati*, publicirana od 43. do 51. broja 1895. godine. Ista ukazuje na problematiku hrvatsko-srpskih odnosa i pitanje pripadnosti Bosne i Hercegovine navodnom srpskom nacionalnom korpusu.¹¹¹ Sve u svemu, hrvatsko-srpski sukob postupno je počeo ulaziti u kulminirajuću fazu.

Epilog

Intenzitet protumađarskih prosvjeda nije se smanjivao ni u trenutku suđenja svim sudionicima i organizatorima izgređa. Isti su imali značajne odjeke i u krugu predstavnika mađarske političke elite. Tadašnji ministar-predsjednik Dezső Bánffy osudio je zagrebačke izgrede nastojeći ukazati na to kako hrvatsko građanstvo nije podržalo demonstrativni čin na Trgu bana Jelačića.¹¹² Ovakvim je izjavama Bánffy težio ukazati na pozitivne značajke režima bana Khuena, tvrdeći kako je njegova inicijativa bila poboljšati hrvatsko-mađarske odnose.¹¹³ Stvarnost je u konačnici bila posve drukčija. Odjek zagrebačkih događaja doveo je do nekoliko političkih posljedica u Banskoj Hrvatskoj, od raskola u Stranci prava i formiranja Čiste stranke prava,¹¹⁴ ali i pojačano pružanje otpora mađarskoj supremaciji.¹¹⁵ Dana 11. studenoga 1895. Kraljevski sudbeni stol u Zagrebu otvorio je sudski proces protiv 53 sudionika izgređa. Optuženicima se sudilo zbog poticanja društvene polarizacije i ometanja javnog reda i mira. Odgovor optuženih studenata bio je vrlo jasno definiran. Njihova se obrana usmjeravala na obranu hrvatskog nacionalnog prava i pružanje otpora mađarskoj supremaciji koja je sustavno

¹¹⁰ „Obzoru“, *Dubrovnik*, br. 46., 17. 11. 1895.

¹¹¹ Vidi brojeve: *Dubrovnik*, br. 43., 27. 10. 1895.; *Dubrovnik*, br. 44., 3. 11. 1895.; *Dubrovnik*, br. 46., 17. 11. 1895.; *Dubrovnik*, br. 47., 24. 11. 1895.; *Dubrovnik*, br. 48., 1. 12. 1895.; *Dubrovnik*, br. 49., 8. 12. 1895.; *Dubrovnik*, br. 50., 15. 12. 1895.; *Dubrovnik*, br. 51., 22. 12. 1895.

¹¹² Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 240.

¹¹³ *Isto*.

¹¹⁴ O raskolu u Stranci prava u Hrvatskoj vidi u: Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, 19-123; Matković, *Izabrani portreti pravaša*, 5-17.

¹¹⁵ Primjerima navedenoga svakako treba dodati nesuglasice između Narodne-hrvatske stranke i Stranke prava, kao i raskol spomenute Stranke prava krajem studenoga 1895. godine. Osim navedenoga, hrvatsko-srpski sukob ulazi u zaoštreniju fazu. Primjer sukoba između *Crvene Hrvatske* i *Jedinstva* u Dalmaciji vidi u: „Malo razgovora“, *Crvena Hrvatska*, br. 46., 30. 11. 1895.

ignorirala ionako ugrožen državnopravni položaj Hrvatske.¹¹⁶ Hrvatski politički listovi negativno su reagirali na konačnu presudu. Ukupno 48 studenata osuđeno je na zatvorske kazne u trajanju od dva mjeseca do šest mjeseci.¹¹⁷ Tijek sudskog procesa nije analiziran u prosrpskom listu *Dubrovnik*. Tijekom prosinca studenti su premješteni u bjelovarsku kaznionicu, jer u zagrebačkoj nije bilo dovoljno mjesta za sve zatvorenike.¹¹⁸ Prvi optuženici otpušteni su već početkom veljače 1896. godine, što je popraćeno masovnim dočekom na zagrebačkom kolodvoru, a cjelokupna atmosfera odavala je dojam još većeg otpora mađarskim provokacijama i politici Budimpešte, odnosno politici bana Khuena. Također, ni lokalna tijela vlasti nisu mogla zaustaviti masovnost novih demonstracija nakon otpuštanja optuženika.¹¹⁹

Tijek i epilog sudskog procesa pomno je popraćen i u dubrovačkom novinstvu. Jedino je Supilova *Crvena Hrvatska* stala u obranu hrvatskih studenata, istovremeno se zauzimajući za pitanje njihove egzistencije i nastavka školovanja nakon odsluženja zatvorske kazne. Pravaški list podržao je inicijativu hrvatskih zastupnika, predvođenih Jurjem Biankinijem u Carevinskom vijeću o pokretanju odbora koji će biti nadležan za skrb o stipendiranju oslobođenih studenata na stranim sveučilištima.¹²⁰ Biankini se istaknuo kao veliki podržavatelj sveučilišne omladine. Zbog postupaka prema studentima Biankini je počeo osporavati pravnu legitimnost habsburške države.¹²¹ *Crvena Hrvatska* iz Beča je primila proglas o stvaranju spomenutoga odbora. Isto je društvo bilo podijeljeno u dva odbora – glavni odbor i izvršni odbor.¹²² Pozivajući se na složnost hrvatskoga naroda u izazovnim vremenima, namjera odbora je, prema proglasu, bila prikupljati dobrotvorne priloge i „pružiti ruku nadi budućnosti, uzdanici naše uciviljene Hrvatske!“.¹²³

Zagrebački događaji 1895. bili su izravan povod stvaranju novog političkog pokreta, u Banskoj Hrvatskoj, koji se već od 1897. postulirao u časopisima *Hrvatska misao* i *Novo doba*.¹²⁴ Ipak, slične okolnosti na području hrvatskog priobalja morat će pričekati povoljnije okolnosti. Novonastali događaji značajno su utjecali na društveno-politička previranja u Trojednoj kraljevini, sustavno doprinoseći jačanju dualističke krize na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

116 Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 240.

117 *Isto*, 243.

118 „Sveučilišni gjaci u zatvoru u Belovaru“, *Crvena Hrvatska*, br. 49., 21. 12. 1895.

119 Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 243-244.

120 *Isto*.

121 Studenti su se branili tvrdnjama kako nije primjerena upotreba 302. članka Kaznenoga zakona jer njihovi izgredi nisu imali za cilj razdraživanje naroda, već sve sveučilišne građane pozivati na mirne demonstracije. Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 241-242.

122 Za članove glavnog odbora bili su izabrani J. Biankini, N. Dapar, M. Laginja, V. Perić, Vj. Spinčić, K. Kozić, M. Dežman, M. J. Juhn, M. Javand, Vl. Krišković, R. Milovčić i A. Pavelić. Za članove izvršnog odbora izabrani su: K. Kozić, predsjednik izvršnog odbora, Milovčić – tajnik odbora i M. J. Juhn – blagajnik odbora. Racko, „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“, 241-242.

123 *Isto*.

124 Racko, „Pokret hrvatske moderne u historiografiji“, 2.

Zaključak

Posjet cara i kralja Franje Josipa Zagrebu 1895. godine, povodom otvaranja nove zgrade narodnog kazališta, Glazbenog zavoda i Donjogradske gimnazije može se smatrati događajem koji je izazvao značajnu društveno-političku polariziranost u Trojednoj kraljevini. S druge strane, intenzitet nezadovoljstva zbog prevlasti stranih nacionalnih elemenata, primarno mađarske, a potom i srpske trobojnice, različito se tumačio u onodobnim političkim tjednicima. Svaki politički list u Trojednoj kraljevini posvetio je značajnu pažnju protumađarskim i protusrpskim demonstracijama, kako u zajedničkim, tako i u odvojenim analizama. U takvim okolnostima često je dolazilo i do verbalnih sukoba između onih listova koji su zastupali drukčija stajališta i koji su analize drugih tiskovina o zagrebačkim događajima smatrali nepoćudnima. Dubrovački tjednici *Crvena Hrvatska* i *Dubrovnik* izričitu su pozornost posvetili objavama analiza, dopisa i drugih svjedočanstava o zagrebačkim incidentima. Njihovi su izvještaji očekivano bili različiti, ali vrlo detaljni. Tjednik *Crvena Hrvatska* svoje je izvještaje najviše usmjeravao na protumađarske demonstracije, stajući u obranu studenata koji su protestnim paljenjem mađarske trobojnice na Jelačićevu trgu iskazali otvoreno nezadovoljstvo ugarskom politikom prema ideji hrvatskoga ujedinjenja. Stoga, u *Crvenoj Hrvatskoj* uhvatili su se u koštac s dubinskim problematiziranjem izgreda – protumađarskih, ali i protusrpskih. S druge strane, izvještaji lista *Dubrovnik*, u odnosu na *Crvenu Hrvatsku*, bili su znatno skromniji. Tekstovi *Dubrovnika* usmjerili su se na zaštitu i obranu srpskih nacionalnih interesa u Trojednoj kraljevini. Uzimajući u obzir činjenicu kako je tijekom 1890-ih Dalmacija s Dubrovnikom bila žarište hrvatsko-srpskog sukoba, bilo je za očekivati da će zagrebački izgredi dovesti do produbljivanja jaza između dviju nacionalnosti. S druge strane, takav je jaz bio vrlo kompleksan u dubrovačkim tjednicima *Crvena Hrvatska* i *Dubrovnik*. Povezujući odjeke hrvatsko-srpskog sukoba u Dubrovniku sa zagrebačkim događajima, spomenuti su dubrovački listovi odbijali međusobno se sukobljavati oko stajališta prema zagrebačkim događajima. Njihovi su otvoreni napadi bili usmjereni na druge dalmatinske političke listove s kojima nisu jednako gledali na političku situaciju u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Situacija na dubrovačkoj političkoj sceni od 1895. postaje složenija. Spomenuta godina, osim što je dovela do još većeg pogoršanja hrvatsko-srpskih odnosa, zapravo je označila i početak dezintegracije tadašnjega političkog rukovodstva – srpsko-autonomaške koalicijske. Također, spomenuta godina početak je i snažnih turbulencija u Stranci prava, čiji je raskol i u Dalmaciji (iako znatno kasnije u odnosu na raskol stranke u Banskoj Hrvatskoj) bio pitanje vremena. Bunt zbog mađarske supremacije i postavljanja srpskih zastava zaoštrio je hrvatsko-srpske odnose, a pitanje integracije Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom doveo u još podređeniji položaj.

Izvori i literatura

Tisak

Crvena Hrvatska (Dubrovnik), 1895.

Dubrovnik (Dubrovnik), 1895.

Dubrovnik – kalendar za prostu godinu 1898. Dubrovnik: Srpska dubrovačka štamparija Antuna Pasarića, 1897.

Literatura

Antoljak, Stjepan. *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove: vjekovne težnje i borbe Hrvata za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom*. Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944.

Artuković, Mato. *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest, 2001.

Bacalja, Robert; Ivon, Katarina. „Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama Crvene Hrvatske“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 59 (2017): 385-406.

Banac, Ivo. *Dubrovački eseji*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 1992.

Banac, Ivo. „Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga Srba katolika“. *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost*, Nova serija 1 (1990), br. 1–2: 179-210.

Bartuš, Franjo. *Naš kralj Franjo Josip I. U spomen hrvatskoj mladeži*. Zagreb: Tiskarski i litografski zavod K. Albrechta, 1895.

Benković, Vlaho. „Dubrovački Srbi-katolici i ‘novi kurs’ u hrvatskoj politici 1903-1905“. *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost*, Nova serija 1 (1990), br. 1-2: 211-232.

Bled-Paul, Jean. *Franz Joseph*. Beč; Köln; Weimar: Böhlau, 1988.

Bučar, Franjo. „O posjeti Franje Josipa I g. 1852. u Zagrebu“. *Narodna starina* vol. 9 (1930), br. 23: 323-325.

Cetnarowicz, Antoni. *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.

Ćosić, Stjepan. *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999.

Diklić, Marijan. „Supilova ‘Crvena Hrvatska’ (1891-1899)“. *Croatia Christiana periodica* 15 (1991), br. 28: 210-216.

Đurasović, Barbara. *Cenzura u dubrovačkim političkim novinama 1891. – 1918*. Dubrovnik: Sveučilište u Dubrovniku, 2024.

Đurasović, Barbara. *Prava Crvena Hrvatska i pravaši. Hrvatski nacionalizam u Dubrovniku početkom 20. stoljeća*. Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2020.

Grijak, Zoran. „Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Lujo Vojnović kao povijesni izvor: II. dio (1893-1901)“. *Povijesni prilozi* 43 (2024), br. 67: 307-359.

Grkeš, Ivan. „Spomenik kao prijeporno mjesto. Trodnevna proslava otkrivanja Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 1893. godine“. *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 59 (2021): 205-241.

Gross, Mirjana. „Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe“. *Historijski zbornik* 38 (1985): 1-29.

- Heka, Ladislav. „Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 37 (2016), br. 3: 1065-1096.
- Heka, Ladislav. „Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i nacionalno pitanje“. *Scrinia Slavonica* 16 (2016), br. 1: 199-226.
- Heka, Ladislav. *Hrvatsko-ugarska nagodba u svjetlu povijesnih osoba. U povodu njezine 150. obljetnice*. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2019.
- Heka, Ladislav. „Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 28 (2007), br. 2: 931-971.
- Holjevac, Željko, ur. *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu. Zbornik radova*. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
- Holjevac, Željko. *Nejednaki partneri. Hrvatsko-mađarski odnosi 1860.-1873.* Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Plejada, 2024.
- Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2003.
- Kardum, Livia; Gajski, Bruno Korea. „Križa dualizma u Austro-Ugarskoj 1903. godine“. *Politička misao* 49 (2012), br. 2: 97-123.
- Krestić, Vasilije. *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868*. Beograd: SANU, 1969.
- Kružić-Uchytíl, Vera. *Vlaho Bukovac – život i djelo*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2005.
- Matković, Stjepan. *Čista stranka prava 1895.-1903.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2001.
- Matković, Stjepan. *Izabrani portreti pravaša: prilozi hrvatskoj političkoj povijesti*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.
- Obad, Stijepo. „Putovanje cara Franje Josipa I. po Dalmaciji 1875. godine“. U: *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i istočnoga pitanja*, ur. Josip Vrandečić, Marko Trogrlić. Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007, 39-65.
- Ostajmer, Branko. „Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903.“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2011.
- Pavličević, Dragutin. *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*. Zagreb: SNL, 1984.
- Perić, Ivo. *Dalmatinski sabor*. Zadar: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1978.
- Perić, Ivo. „Dubrovačka periodika od 1848. do 1918. godine“. *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 18 (1980): 349-535.
- Perić, Ivo. „Franjo Rački i Dubrovnik“. *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 32 (1994): 143-157.
- Perić, Ivo. „Međustranačke političke borbe u Dubrovniku za prevlast u Općinskom vijeću (1890-1899)“. *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 42 (2004): 207-229.
- Perić, Ivo. „O namjeri Josipa Jurja Strossmayera da kupi otok Lokrum“. *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 35 (1997): 103-107.
- Perić, Ivo. „Sto godina od početka izlaženja Crvene Hrvatske u Dubrovniku“. *Republika* 7 (1991), br. 8: 176-181.
- Puljić, Ivica. „Putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom i izbijanje ustanka u donjoj Hercegovini“. U: *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnoga pitanja“*, ur. Josip Vrandečić, Marko Trogrlić. Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007, 91-118.
- Racko, Ljerka. „Pokret hrvatske moderne u historiografiji“. *Historijski zbornik* 36 (1983): 1-31.

- Racko, Ljerka. „Spaljivanje mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 23 (1990), br. 1: 233-246.
- Rajčić, Tihomir. „Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 47 (2005): 341-361.
- Ratner, N. *Postanak hrvatsko-ugarske nagodbe od godine 1868*. Zagreb; Beograd: Novo pokoljenje, 1949.
- Ravlić, Jakša, ur. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri: zbornik*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
- Redlich, Joseph. *Kaiser Franz Joseph I. Eine Biographie*. Berlin: Verlag für Kulturpolitik, 1928.
- Rumenjak, Nives. *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad srpskoga kluba*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005.
- Strecha, Mario. „Franjo Josip prvi (1848.-1916.)“. *Kolo* 12 (2002), br. 3: 353-384.
- Šarinić, Josip. *Nagodbena Hrvatska. Postanak i osnove ustavne organizacije*. Zagreb: Matica hrvatska, 1972.
- Šidak, Jaroslav; Gross, Mirjana; Karaman, Igor; Šepić, Dragovan. *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.
- Šimetin Šegvić, Filip. *Patriotizam i bunt. Franjo Josip u Zagrebu 1895. godine*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.
- Šimetin Šegvić, Filip. „Slavlje života i smrti Franje Josipa: emocije i strategije emocionalizma na tlu Trojedne Kraljevine“. U: *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*, ur. Željko Holjevac. Zagreb: Matica hrvatska, 2019, 51-88.
- Šubić, Nikola. „Otkrivanje spomenika Ivanu Gunduliću 1893. godine u Dubrovniku“. *Ekonomska misao i praksa* 11 (2002), br. 1: 175-179.
- Tolja, Nikola. *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*. Dubrovnik: Vlastita naklada autora, 2011.
- Trogrlić, Marko; Forker, Zvonimir. „Posjet Franje Josipa I. Zadru i Splitu 1875. godine. Priča o dva grada kao o dvije paradigme političkih prilika u Dalmaciji preporodnog doba. U: *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnoga pitanja“*, ur. Josip Vrandečić, Marko Trogrlić. Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007, 67-90.
- Trogrlić, Marko; Šetić Nevio. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international, 2015.
- Tschuppik, Karl. *Franz Joseph I. Der Untergang eines Reiches*. Leipzig: Avalun, 1928.
- Vrandečić, Josip. *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX stoljeću*. Zagreb: Dom i svijet, 2002.
- Vrandečić, Josip; Sabljo, Zvonimir. „Velika istočna kriza 1875. – 1878. godine“. U: *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnog pitanja“*, ur. Josip Vrandečić, Marko Trogrlić. Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007, 119-171.
- Vrandečić, Josip; Trogrlić, Marko, ur. *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnoga pitanja“*. Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007.
- Wandruszka, Adam. „Kaiser Franz Joseph als Herrscher und Mensch“. U: *Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs*, sv. 1.: *Von der Revolution zur Grunderzeit; Schloss Grafenegg, 19. mai – 28. Oktober 1984*, ur. Harry Kühnel, Elisabeth Vavra, Gottfried Stangler. Beč: NO Landesmuseum, 1984, 17-23.
- Zelić-Bučan, Benedikta. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mibovil Pavlinović*. Split: Matica hrvatska, 1992.

- Zubović, Edi. „Politički i urbani razvoj Dubrovnika u doba Pera Čingrije (1869.-1911.)“. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2024.
- Župan, Dinko. „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u ‘dugom’ 19. stoljeću“. U: *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj. Zagreb: Matica hrvatska, 2016, 273-308.

SUMMARY

The Echo of the Zagreb Events from October 1895 in Dubrovnik Newspapers *Crvena Hrvatska* and *Dubrovnik*

The last decade of the 19th century was the most turbulent period in Croatian modern history. The Croatian national idea was strongly suppressed during the reign of Károly Khuen-Héderváry. In the same period, Dalmatia was also going through a process of strong Germanization, which greatly affected its political and urban development. The year 1895 was the peak of the crisis in Croatian regions, but also in the entire Habsburg Monarchy, since the approaching visit of Emperor Francis Joseph to Zagreb on the occasion of the opening of the National Theatre caused strong anti-Hungarian and anti-Serbian protests. These protests strongly echoed in all Croatian regions, especially due to reporting of the political newspapers in Croatia and Dalmatia until the end of 1895. The protests were also analyzed in detail in Dubrovnik newspapers. This process significantly influenced the course of inter-ethnic relations between the two strongest political organizations gathered around the Croatian and Serbian national ideas. Therefore, the 1895 protests in Zagreb and the Dubrovnik newspaper reports on the course of the protests and its epilogue aggravated the inter-ethnic tensions in Dubrovnik. This paper analyzes the reports by comparing the political positions in the Dubrovnik political newspapers *Crvena Hrvatska* and *Dubrovnik*. Since these were two political newspapers, which had often entered into conflicts with each other in previous years, their textual conflicts regarding the Zagreb protests were unnoteworthy. In *Crvena Hrvatska*, more attention was being paid to the anti-Hungarian protests, while *Dubrovnik* newspaper was focusing on the anti-Serbian protests. *Crvena Hrvatska* defended the actions of the Croatian people because of the pressure from Hungarian politics, while *Dubrovnik* criticized the attitude of Croats towards Serbs in Croatia. These events both greatly influenced the further development of the Croatian national movement and further deepened the crisis in the Dual Monarchy.

Key words: *Crvena Hrvatska*; *Dubrovnik*; Zagreb protests; journalism; Emperor and King Francis Joseph